
KÖNYVEKRŐL

BALÁZS ZOLTÁN

Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története

I. kötet. Budapest: Korona Kiadó 1996.

Schlett professzor munkájának alkalmasint állandó jelzője lesz a „hiány-pótló”. A helyzet valóban az, hogy már egy ideje észrevettük a hiányt, de szerencsére tudtuk, hogy vannak a hiány pótlására alkalmas tudósok, és a szerző maga is jelzi, hogy a feladatot nem egyedül gondolta elvégezni. Sajnos a lehetséges szerzőtárs, Széll János már nem tudott részt venni ebben a munkában.

Schlett István nem történész, különösen nem a középkor vagy az újkor specialistája. Mégis vállalkozott rá, hogy ezeket a korszakokat is „fölvesszi” a történetbe. Magam sem vagyok történész, ezért csak bizonytalanokodva és a teljes történeti irodalom ismeretével nem dicsekedhetve kérdezem, hogy a magyar történészek között akadt-e volna olyan, akinek a politikatudomány hiátusa föltűnik, és akit ez a feladat érdekel? Az ugyanis egyértelmű, hogy a politikatörténet minden történeti monográfia előkelő helyén szerepel, beleértve a marxista munkákat is, és nem kevés idevágó rész tanulmány is született az elmúlt évtizedekben. A jelen kötet forrásjegyzéke pedig azt tanúsítja, hogy a szerző valóban a legrepresentatívabb, összegzésigénnyel készült, kimunkált koncepciókkal egybefogott történeti munkákra alapozta saját munkáját, de a magyar történettudománynak nemcsak a legfrissebb, hanem immár klasszikusnak számító műveit is forgatta. Hogy a történettudomány eredményeit mennyire tudta hasznosítani, mennyire igazodott el az egyes vitás kérdésekben, azt egy történésznek kell majd megítélnie. Jómagam – kompetencia hiányában – erre nem vállalkozhatom.

A politikai gondolkodás története valóban a „gondolkodás” és nem a „gondolatok” története akar lenni. A különbség az, hogy amíg az utóbbi kifejezés inkább látszik utalni a politikáról való elmélkedés, filozofálás történetére, egyfajta tudományként fogva föl azt; addig az előbbi szélesebb területet fog át, a politika résztvevőinek, s nem csupán teoretikusai-

nak gondolkodását, tudati motivációit tárgyalja. Ehhez Schlett professzornak a politikai ideológiákkal kapcsolatos felfogása adja meg – a nagyon is koherens – elméleti alapot.

Természetesen az ilyen meglehetősen széles értelemben vett „gondolkodástörténetet” nem könnyű igazán jól kézben tartani. A kötet olvasán az egyik legmarkánsabb benyomásom az volt, hogy az anyag imitt-amott „csúszkál”. Az első fejezetek, nyilván a vezérfonalul választott Szűcs Jenő-i szemléletmód következtében (s itt hadd jegyezzem meg, hogy ez az erős ráutaltság egyetlen szerzőre talán nem szerencsés – ezt oldani lehetett volna például a sajnálatos módon nem sem említett Hajnal István-i szemlélettel, ami egyáltalán nem áll ellentétben Szűcs Jenő-ével) egy erősen interpretatív, komparatív és a modern politikai filozófia kategóriáival kidolgozott leírást adnak a magyar középkorról.

A rendi monarchia elemzésénél inkább a társadalmi meghatározottságon alapuló politikai gondolkodás statikus keresztmetszetét kapjuk, történelmi eseményekkel gazdagon illusztrálva. (Ehhez képest nem egészen világos a „Mellékáramlatok” fejezet értelme, egy „teljes panorámát” nem lehet „teljesebbé” tenni: logikailag az itt ismertetett irányzatok is beletagozhatók a rendi hovatarozás megszabta elméleti keretbe.) Ez a rész az előzőhöz képest jóval kevesebbet foglalalkozik azonban a nyugati fejleményekkel való összehasonlítóssal, a rendi ideológiák nyugati változataival, és különösen keveset az állam és az egyház közötti feszültség újabb formáival, illetve az egyházon belüli mozgalmakkal, ideértve a filozófiai és a teológiai problémák politikai vetületeit (a források között egyháztörténeti munka nemigen szerepel, Szántó Konrád monográfiája például, minden hibája ellenére, nagyon sok helyütt használható összegzés). Egyáltalán, bizonyára érdemes lett volna legalább vázlatosan utalni arra, hogy a jelzett fejlemények és az eltűnő (mert a továbbiakban is mostohán kezelt, egy-egy bekezdésnyi terjedelemben tárgyalt) komparatív szemlélet iránt érdeklődő olvasó milyen kézikönyvekhez fordulhat. Viszont ebben a részben találjuk a rendi nacionalizmus genezisének a pontos kifejtését, bár kissé szétszórva (75–77. és 96–98. old.).

A következő rész (a Mohács körüli időszakról és a 15. századról van szó) újdonsága, hogy itt kerül először igazán előtérbe a könyv választott szemléletmódja, a „politikai gondolkodás” elemzése. Schlett professzor itt remekel, elsősorban a kiegyensúlyozott és pártatlan szemléletmóddal, amely nem akar post festa döntőbíráskodni. Az aprólékos elemzést, az egyes politikai álláspontokat sok idézet támasztja alá. Persze a „mindkét félnek sokban igaza volt” önmagában meglehetősen lapos megállapítás, kivéve a politikát, ahol ezt bizonyítani is kell; s ha van valamiféle mának szóló üzenete a könyvnek, akkor az talán éppen az, hogy legalább annyit lássunk be végre: a magyar – de bármilyen – történelem legtragikusabb pillanataiban sem lehet egyértelműen jó vagy rossz politikai döntést hozni – ami persze még semmit sem mond a morális helyállásról. Azt, hogy két, egymásnak ellentmondó politikai álláspont is lehet egyszerre igaz, éppen az bizonyítja, hogy mindkettőt el lehet árulni, s mindkettőt lehet erkölcsileg tartani. De a politika túlnyomórészt a gyakorlati bölcsesség terrénuma, ahol csak nagyon ritkán dönthető el, mi az egyértelműen he-

lyes álláspont. Mindazonáltal Schlett István téved, amikor ebből a megfigyelésből (is) azt a következtetést vonja le (több helyütt), hogy a politika és a morál egymást „föflülük”, vagyis hogy a politikai ítélet nem mindig és nem szükségszerűen esik egybe a morális ítélettel. E mögött az a magyar politikatudományban (és politikai gondolkodásban) sajnálatosan elterjedt meggyőződés húzódik meg, hogy Machiavellinek – nolens volens – igaza volt. Ez, természetesen, koránt sincs így, bár ennek bizonyítására itt nincs mód.

A 16–17. század politikai gondolkodásának elemzéséből az is kitűnik, hogy a mégoly szűkösnek érzett politikai cselekvéstér is bővíthető, ha magukat a célokat fogalmazzuk át. Konkrétan: „Míg a XVI. században mindvégig az országegyesítés lebegett a magyar politikusok szeme előtt, a XVII. században általánosan elterjedt az a felfogás, hogy *a megosztottságból haszon is származhat, ha az országrészek jól játsszák a történelem által rájuk rótt szerepet*” (141. old. – az én kiemelésem – B. Z.). Rendkívül fontosnak tartom ezt a – mutatis mutandis – általános érvényű, és bár triviális, mégis oly ritkán elhitt megállapítást, hiszen rávilágít a politikai fatalizmus elvi és gyakorlati megcáfolásának lehetőségére. Hiányérzetem igazából csak ott támadt, ahol a szerző a politikai cselekvéstér résztvevői között a Habsburg-dinasztiával foglalkozik, és céljait és lehetőségeit tekinti át. Igaz, hogy többször említi a hatékony államszervezés európai versenyében részt vevő dinasztia sajátos helyzetét, amelynek korlátaival a bécsi politikusok éppúgy küszködtek, mint a magyar politikusok a sajátjaikkal; de ezt talán valamivel részletesebben, európai perspektívába helyezve is ki lehetett volna fejteni, és gondosabban kellett volna kerülni a „kurucos” mentalitás (nem politikai álláspont!) olyan sommás megállapításait, mint: „A tizenöt éves háború bizonyossága szerint a Habsburgok nem tudták, aztán – közel egy évszázadon át – *nem is akarták* esküvel vállalt kötelességüket, az ország megvédését teljesíteni” (153. old. – az én kiemelésem – B. Z.). Az ellentét a könyv egyébként egyértelmű, a fentiekben jellemzett szemléletmódjával az ilyen helyeken elég kiáltó.

A 17. század a politikai gondolkodás technikáiban is fordulatot hoz. Megszaporodnak a pamflettek, pasquillusok, államberendezkedési vagy reformtervek, de föl-fölbukkanak immár absztraktabb igénnyel készült politikai filozófiai értekezések is. *A könyvnek ez és a hátralevő része* első sorban immár ezekre az írásművekre épít, de a politikai cselekvéstér módosulásainak tárgyalását sem mulasztja el. Az államigazgatási reformjavaslatok különösen érdekesek – igazából csak azt sajnálhatjuk, hogy magának az állami intézményrendszernek (ideértve a központi hatalom szerveit éppúgy, mint a vármegyerendszert és fejlődését) a – legalább vázlatos – bemutatása mindegyik korszakból hiányzik. (Egyébként nem kevésbé érdekes téma az uradalmi szervezetek fejlődése: igaz ugyan, hogy az arisztokrácia közhatalmi jogosítványai egyre inkább eltűnnek, de ebből távolról sem következik az, amit a szerző sugallni látszik [vö. 211. old.], hogy ti. az államszervezet átalakulása egészében öngerjesztő – esetleg külföldi hatásokra reagáló – folyamat. A nagybirtokszervezet „abszolutista-funkcionalista” átalakulása minden bizonnyal nemcsak

imitálta ezt a folyamatot.) Alighanem rengeteg fontos információt, viszonyítási pontot nyerhettünk volna egy ilyen fejezettel.

Tudvalevő, hogy eredeti magyar filozófiának mindig is meglehetősen szűkében voltunk, és ez igaz a politikai filozófia esetében is. Annál nagyobb becsben kell tartanunk azokat a munkákat, amelyek, noha jobbra a nyugati gondolkodás recepciói és adaptációi (általában a rendi szemlélettől áthatva), magát az elméleti igényt képviselik. S itt olyan „fölfedezésekre” bukkanhatunk, mint Rákóczi Ferenc értekezése a hatalomról, az 1790-es országgyűlésre készített alkotmánytervezetek és a felvilágosodás filozófiáinak égisze alatt fogant munkák (Nagyváthy József, Batthány Alajosé stb.). Ezek persze eddig is ismertek voltak, igaz, csak egy szűk szakmai – történelmi, irodalomkutatói – közvélemény számára, de például a középiskolai történelem- vagy irodalomtankönyvekben említés formájában sem kaptak helyet. És itt különösen hiányzik vagy csak nagyon töredékes az európai kitekintés, (egy-egy szerző neve és munkássága szerepel, eszmeáramlatok csak távoli hivatkozásként).

Tudván tudjuk, hogy Schlett István igazi szakterülete a következő kötetben tárgyalandó korszak. Az első kötet legjobb részei – azok, amelyek az egyes korok politikai dilemmáit érzékeltetik, sőt, beléjük helyezik – mindenképpen maradandó tudományos értéket képviselnek. És még valami. A dilemmákat kibontó elemzések arra az egyáltalán nem mellékes igazságra is ráébresztenek, hogy eleink között nagyon sok egészen kiváló politikus, államférfi is akadt, akiknek sokkal többel tartozunk, mint amit a történet vagy pozitívista szemléletű történelemkönyvek sugallnak (az előbbieket az osztálykorlátok átlépésével, az utóbbiak legfőljebb valamilyen meglehetősen poros és életidegen nemzet vagy állam iránti elkötelezettséggel azonosítják a politikai kiválóság non plus ultráját). Ezekkel szemben itt és most minden egyes olvasó, politikai meggyőződésétől függetlenül is részese egy folyamatnak, amely nélkül ő maga sem volna most az, aki. A talán benne is megszülető erkölcsi természetű *hála* pedig összeköti őt, az élőt is a holtakkal, ami nélkül modern eszméink, intézményeink és a politikai közösség iránt érzett (vagy, sajnos, csak alig érzett) lojalitása is gyöngé marad. Schlett professzor politikai gondolkodás-története egyrészt elevenítő történelem: mi magunk is részesei vagyunk őseink dilemmáinak; másrészt nemesítő történelem: a (jelző nélküli) politikai nevelés eszköze.

Azt gondolom, hogy a könyv a legkevesbé sem csupán egyetemi tankönyv: a középiskolai történelemoktatás sem nélkülözheti.